

HUKUK REFORMU METİNLERİ 26:
CELÂLEDDİN ARİF'İN MECLİSİN FESHİNE DAİR
SERİNKANLI BİR MÜTALAASI (KANUN-I ESASİMİZİN
OTUZ BEŞİNCİ MADDESİ, TEMMUZ 1911)

Haz. Ömer Faruk Altuner*

Siyasi tarihimizin önde gelen simalarından ve ilk anayasa hukuku hocalarından biri olan Celâleddin Arif Bey'in (1875-1930)¹ Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesiyle ilgili bu yazısı, Dava Vekilleri Cemiyeti'nin yayın organı olan *Muhâmât*'ın ilk sayısında yayımlanmıştır.² Celâleddin Arif, Kanun-ı Esasi'nin tadili sürecinde mebusların "bir padişah-ı müstebid" korku ve endişesiyle hareket ettiklerine değinerek konuya girer. Fesih hakkını "gayet serinkanlılıkla, yani sırf hukuk nokta-i nazarından tedkik ve tenkid" etmenin vakti geldiğini belirttikten sonra 35. maddeyi sağlam bir zeminde değerlendirebilmek için fesih hakkıyla ilgili teorik açıklamalar yapar ve anayasa tarihinden örnekler verir. Bu arada fesih hakkına ilişkin kanaatini şu hükümlerle belirtir: "Hakimiyet-i milliyeyi ve parlamenter esasını en ziyade muhafaza ve müdafaa eyleyen silahlardan biri de hakk-ı fesihdir"; Kanun-ı Esasi Tadil Komisyonu'nun mazbatasında denildiği gibi "Meclis-i Mebusân'ın feshi

Geliş/Received: 10.02.2022 * Kabul/Accepted: 25.04.2022.

* Yüksek lisans öğrencisi, İstanbul Üniversitesi SBE, Kamu Hukuku.

¹ Celâleddin Arif Bey için bkz. İsmail Arar, "Halife Olmak İsteyen Meb'usan Meclisi Reisi Celâleddin Arif Bey", *Tarih ve Toplum*, sy. 41, Mayıs 1987, s. 43-48; sy. 42, Haziran 1987, s. 18-24; Haluk Selvi, "Büyük Millet Meclisi'nde Celâleddin Arif Bey (1875-1930)", basılmamış yüksek lisans tezi, Erzurum 1994; Ufuk Gülsoy, "Celâleddin Ârif", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/celaleddin-arif>.

² Celâleddin Arif (muallim), "Tenkidât: Kanun-ı Esasimizin Otuz Beşinci Maddesi", *Muhâmât*, nr. 1, 10 Temmuz 1327, s. 15-18.

hakimiyet-i milliyeyi teyid eder” ve “hakk-ı fesih bu kadar korkulacak bir şey değildir”. Celâleddin Arif, son olarak bu tarihsel-teorik çerçeveyi esas alarak bizdeki düzenlemeyi elden geçirmiş; Kanun-ı Esasi'nin muaddel 35. maddesinde yer alan “mükerreren ve katıyyen red”, “*esbâb-ı mûcibe beyanı*yla” ve “*Vükela ile Heyet-i Mebusân arasında*” şeklindeki kayıtları eleştirmiştir.

Celâleddin Arif, her ne kadar fesih hakkının korkulacak bir şey olmadığını söylemiş de yazının tek dipnotunda muhtemel tehlikeye şöyle dikkat çekmiştir: “Yalnız hükümet hakk-ı feshi elinde bir *alet-i tecavüz* gibi istimal eyleyecek olur ise bittabi o vakit *vicdan-ı umûmî*de böyle bir *silahı* istimal edenlere karşı bir *redd-i fiil-i ictimâî* husûle gelir. Ve böyle bir hareketin neticesi dahi *vahimdir*”. Yazarın kaygılarını ele veren bu cümle yazının istikametini de açıkça gösteriyor. Bu yazı çıktığında Kanun-ı Esasi'nin “hukuk-ı hilafet ve saltanat”la ilgili maddelerinin tadil edilmesi, bu arada fesih hakkı bir süredir siyasi mahfillerde konuşuluyordu; ancak Trablusgarb henüz işgal edilmemiş, Küçük Said Paşa -bu sefer- İttihatçıların sadrazamı olarak iş başına geçmemiş, muhalefeti birleştiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmamış, 35. maddenin tadili bütünüyle siyasi fırka kavgasının parçası haline gelmemiştir.³

Yazının çıkışından beş altı ay sonra korkulan olacak; 35. maddenin tadili, muhalefeti bastırmak ve Meclisi dağıtmak için kullanılacaktır. Celâleddin Arif'in, tehlikenin farkında olduğu açıktır. Fesih hakkının imkân ve sınırlılığını ortaya koyarak bu hakkın kötüye kullanılmasını engellemeyi amaçlamış olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte bu konuda tamamen aksi yönde ve başka bilgilerle teyit edilmeye muhtaç bir rivayet de vardır. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım* adlı kitabında İttihatçıların kontrolden çıktığı için Meclis'i dağıtmak istediklerini söyler ve bunun yolunu arayan Talat Bey'e Celâleddin Arif'in akıl verdiğini iddia eder.⁴

³ Hukuk Reformu Metinleri dizisinde yayımladığımız, karşılaştırma için elverişli üç yazı için bkz. “35. Madde Tartışmalarının Gölgesinde Kanuna Dair Üç Metin (Dıran Kelekyan, Affan Osman, Kostaki Vayani)”, haz. Göktuğ İdiz, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 27, 2019 Bahar, s. 93-100.

⁴ “Artık İttihatçılar Meclis'ten pek bîzâr idiler. Mevkilerinin tehlikesini, akıbetlerini görüyorlardı. Mecliste muhalefet ekseriyeti almıştı. Meclisten kurtulmaya karar verdiler. Başka çare yoktu. Talat, buna çare arıyordu. *Çareyi Celal[eddin] Arif buldu*. Kanun-ı Esasi'nin 35'inci maddesine göre Meclis ile hükümet arasında bir meselede ihtilaf olursa yani Meclis'in ekseriyeti hükümete zıt fikirde olup da ısrar ederse hükümet istifa edecek; ikinci kabine yine aynı meselede [Meclis'le] ihtilafta kalırsa bu sefer hükümet Meclis'i fesh ediyor. İttihatçılar bu maddeyi tadil edip fesih hakkındaki bu merasime hâcet bırakmadan [bu hakkı] padişaha vermek bahanesini ele aldılar. *Bu fikri Talat'a Celal[eddin] Arif verdi. Halbuki Celal[eddin] Arif muhalifti. Ahrâr Fırkası'ndan idi. İttihatçıların kuvvetini görünce derhal İttihatçı olmuştu. Artık Talat bu maddeyi ele alıp bir müddet elinde dolaştı, işi bitirdi...*” Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, s. 254/vr. 130a (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52505358v/f9.item>; *Hayat ve Hatıratım*'ın yazma nüshasına dikkatimi çeken üstadımız Prof. Dr. Ali Birinci'ye müteşekkirim).

Halbuki Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?* adlı daha erken tarihli bir eserinde (telifi 1914) aynı konuyu, benzer ayrıntı ve vurgularla, ancak Celâleddin Arifi zikretmeden anlatmıştır⁵. Aradaki farklılık bu zayıf rivayetin güvenilirliğini bütünüyle zedeliyor; yanlış anlama, yakıştırma, hesaplaşma/şahsi husumet ihtimallerini akla getiriyor. Rıza Nur'un iddiasını aşağıdaki yazının içerik ve istikameti, Celâleddin Arif'in II. Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki siyasi tavrı, birkaç yıldır vermekte olduğu anayasa hukuku dersinin takrirleri⁶ ve 35. madde tartışmalarının seyriyle telif etmek de mümkün görünmüyor.

ed. Ali Adem Yörük

*

Kanun-ı Esasimizin Otuz Beşinci Maddesi

Kanun-ı Esasimizin otuz beşinci maddesi diyor ki:

“Vükela ile Heyet-i Mebusân arasında ihtilaf vukûunda Vükela re'inde ısrar edip de Mebusân cânibinden katiyyen ve mükerreren reddedildiği halde Vükela ya Mebusân'ın kararını kabule veya istifaya mecburdur. İstifa takdirinde yeni gelen Heyet-i Vükela heyet-i sâbikanın fikrinde ısrar eder ve Meclis esbâb-ı mûcibe beyanıyla reddeder ise yedinci madde mucebince intihabâta başlanmak üzere zât-ı hazret-i padişahî Meclisi fesh edebilir. Fakat Heyet-i cedide-i Mebusân evvelki heyetin re'yinde sebat ve ısrar eder ise Meclis-i Mebusân'ın re'y ve kararının kabulü mecburi olacaktır”.

Bu madde Meclis-i Mebusân'ın suret-i feshi için icad olunan usûl ile vükelanın sukûtu mesele-i mühimmesinden bâhistir. Şu iki noktayı iyice tedkik eylemek lazımdır: Meclis-i Mebusânımız Kanun-ı Esasimizi tadil eylediği zamanda Meclis'in

⁵ “Artık hükümet iyice kanaat getirmişti ki bir müddet daha devam ederse, muhalefet ekseriyeti alıp hükümeti devirecek. Buna çare olmak üzere *Talat Bey, padişaha kuvvet vermek gibi bir aleti bulmuş*, bunu [30 Eylül 1911'de göreve gelen] Sadrazam Said Paşa vasıtasıyla Meclis'e teklif ettiriyor ve bununla Meclis'e feshetmeye gayret ediyordu. Bu maksat ve garaz Kanun-ı Esasi'nin *mahud* 35'inci maddesi şeklinde Meclis-i Mebusân'a geliyordu. *Talat Bey, Kanun-ı Esasi'nin bu maddesi elinde dolaşıyor ve aylardan beri bu meseleye bir şekl-i hall vermeye uğraşıyordu...* [dipnotta:] *Bu maddenin tadili keyfiyetini Sadrazam Küçük Said Paşa'nın maharetine atfederlerse de, hakikat-i hal[de] bu Talat Bey'in [mahareti]dir. Said Paşa ortada görünen bir alettir*”. Bkz. Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?*, haz. İlhami Yalınkılıç, İstanbul, Kitabevi, 1996, s. 46.

⁶ Celâleddin Arif (Darülfünun-ı Osmanî Hukuk Şubesi muallimlerinden), *Hukuk-ı Esasiye (Birinci Sınıf Mahsustur)*, Dersaadet, Ahmed Saki Bey Matbaası, 1325, s. 154-155; *Hukuk-ı Esasiye (İkinci Sınıf Dersleri)*, Dersaadet, Ahmed Saki Bey Matbaası, 1325, s. 73-84; krş. *Hukuk-ı Esasiye (Kısm-ı Sâni)*, tab'-ı sâlis, [İstanbul], Hukuk Matbaası, 1330, s. 83-94.

hâlet-i ruhiyesini bir kere göz önüne getirecek olur isek [Meclis-i] Mebusân'ın feshi için böyle bir usûlün icadında mebuslarımızı mazur görmeliğimiz lazımdır. Zira bir padişah-ı müstebid kendi kuvvetinden bi'l-istifade Meclis-i Milli'yi otuz ve küsur sene açtırmamış ve hakimiyet-i milliye-i Osmaniyeyi pençe-i kahr u istibdadı altında ezerek hukuk-ı millete büyük bir taarruzda bulunmuştu. Önlerinde böyle acı bir dersi gören mebuslar bir hükümdarın yine bâzîçesi olmamak için Meclis-i Mebusân'ın feshi mesele-i mühimmesini birtakım takyidât altına almışlardır ki o zamanki hâlet-i ruhiyeye göre yerden göğe kadar hakları vardı. Bu hâlet-i ruhiyeyi anlatan bir cümleyi de müzakere esnasında rüfekâmızdan [Krikor] Zöhrab Efendi söylemiş idi: "Sütten ağzı yanan yoğurdu üfler".

Bugün el-hamdülillah öyle bir korku vârid-i hâtır olamayacağından ve otuz beşinci maddemiz şu geçen birkaç ay zarfında birkaç defa mevki-i tatbiki konulmuş bulunduğundan artık bu maddeyi zannedersem gayet serinkanlılıkla, yani sırf hukuk nokta-i nazarından tedkik ve tenkid eyleyebiliriz.

Evvelâ hakk-ı fesih nedir? Bu suale cevabı Fransa meşâhîr-i siyasiyyûnundan ve Fransa Barosu'nun mâ-bihî'l-iftihârî olan [Pierre] Waldeck-Rousseau'ya [1846-1904] bırakıyorum. Müteveffâ-yı müşârunileyh Fransa Meclis-i Mebusânı'nda söylemiş olduğu bir nutukta diyor idi ki:

"Kanun-ı Esasimizde muharrer olan hakk-ı fesih re'y-i âmm için bir tehlike değil, bilakis bir damândır. Parlamento, hukukunu tecavüz eylediği vakit hakk-ı fesih kaybolan tevâzünü husûle getirir ve bizim demokratik olan kavânîn ve nizamâtımız ancak hakk-ı fesih ile taht-ı temine alınır".

Keza Kanun-ı Esasî'yi tadile memur olan komisyonun mazbatasında bu fesih meselesinden bahseder iken "Meclis-i Mebusân'ın feshi hakimiyet-i milliyeyi teyid eder" diyor idi. Demek ki hakk-ı fesih bu kadar korkulacak bir şey değildir;⁷ zira eğer bir hükümdar hakikaten müstebid ve elinde de büyük bir kuvvet mevcut ise tabî'dir ki böyle bir hükümdarı kanun haricine çıkmadan kimse men eyleyemez. Buna da misal olmak üzere Birinci ve Üçüncü Napolyonlar ile hâkan-ı mahlû, Şah Muhammed Ali ve sâir hükümdarânı getirebiliriz ki bunlar kuvvetlerine ibtinâen meclis-i millîleri dağıtmışlar veya bir hayli zaman parlamentoyu kapalı bırakmışlardı. Eğer kavânîn-i mânianın kanun haricinde yaşayanların mâneviyatı üzerinde bir tesiri olmuş olsaydı bugün yeryüzünde bir kâtil veya bir sârikin

⁷ Yalnız hükümet hakk-ı feshi elinde bir alet-i tecavüz gibi istimal eyleyecek olur ise bittabi o vakit vicdan-ı umûmîde böyle bir silahı istimal edenlere karşı bir redd-i fil-i ictimâî husûle gelir. Ve böyle bir hareketin neticesi dahi vahîmdir.

mevcut bulunmaması lazım gelirdi. Zira kavânîn-i mânianın en mühimmi olan kanun-ı ceza[nın] tertib eylediği ağır cezalarla ortadan fiil-i katl ile sirkati kaldırmış olması lazım gelirdi. Halbuki bugün cihanın hemen her noktasında bu gibi ef'âl-i mezmûme günden güne terakki eylemektedir. O halde demek ki bir müstebid hükümdar sahib-i kuvvet ü iktidar olacak olursa kanun-ı esasînin vaz eylemiş olduğu bu gibi takyidât bir işe yaramaz, yine kuvvetleriyle istediklerini yaparlar. Kanun-ı esasînin kavânîn-i saire gibi kuvve-i teyidiye-i maddiyesi mevcut değildir; kanun-ı esasîlerin ancak mânevi bir kuvve-i teyidiyesi mevcuttur ki o da kavânîn-i esasîyeyi tatbîke memur olanların hulûs-ı niyyet ve vicdanlarıyla milletin hukuk-ı sarihâsını müdafaa zımnında icra eyleyeceği harekâttır.

Esasen hakk-ı fesih, Meclis-i Mebusân'a kendisinde mevcut bulunan kabineyi düşürebilmek hakkıyla tevâzün edebilmesi için verilmiştir. Zaten parlamenter hükümetlerde de parlamento ile hükümet arasında bir tevâzün-i tam mevcut olması şarttır; yani parlamento ile hükümet bir terazinin kefeteynine konacak olursa terazinin dili tamamiyle vasatta kalmalıdır. Eğer dil parlamento tarafına gidecek olursa o vakit parlamento istibdad etmiş olur, hükümet tarafına gidecek olursa o vakit hükümet diktatörlük yapmış olur. Hükümdarların istibdadına karşı milletler ihtilal ederek kavânîn-i esasîyeyi vaz etmişler, fakat ilaç olmak üzere istimal ettikleri pâd-zehir de zehir olacak olur ise o vakit bîçâre millet ne yapar?

Hakimiyet-i milliyeyi ve parlamenter esasını en ziyade muhafaza ve müdafaa eyleyen silahlardan biri de hakk-ı fesihdir. Waldeck-Rousseau'nun dediği gibi parlamento, hukukunu tecavüz eylediği vakit kaybolan tevâzünü hakk-ı fesih yerine getirir; hükümet, hukukunu tecavüz eylediği zaman vükelanın mesuliyet-i siyasiye ve müşterekeleri bu tevâzünü yerine ircâ eyler. Mebusân nasıl hükümeti hatasından dolayı sukût ettirebilir ise hükümet de bir meselede haklı olduğunu ve efkâr-ı umûmiyenin kendisiyle beraber bulunduğunu derk eylediği zaman bu hakkını bilâ-kayd ü şart istimal eyleyebilmelidir. İngiltere'de hakk-ı fesih kabine tarafından daima istimal olunagelmektedir. Avâm Kamarası yedi sene için intihâb olunduğu halde hiçbir zaman yedi sene mevki-i iktidarda kalmamıştır. Mutlaka dört veya beş sene sonra ya parlamento ile hükümet arasında vukûa gelen ya Lordlar [Kamarası] ile Avâm Kamarası arasında tahaddüs eden veya hut da hükümetle Lordlar Kamarası arasında hâsıl olan ihtilaflar üzerine fesh olunmuştur. Bazen de hükümet, ekseriyetinden tamamiyle emin olmadığı için bu hakkını istimal eylemiştir. Bazı defalar da Avâm Kamarası efkâr-ı umûmiye ile hem-fikir olmadığını anlamış ve Meclisin feshini talep eylemiştir. Bundan

anlaşıyor ki hakk-ı fesih [Kanun-ı Esasî] Tadil Komisyonumuzun dediği gibi hakimiyet-i milliyenin kâfilidir. Zira bu gibi ihtilafatta millet “hakem” tayin olunuyor. Burada misal olmak üzere İngiltere’de 1904 senesinde husûle gelen feshi gösterebiliriz. Muhafazakâr Fırkası reisi Lord Salisbury [1830-1903] vefat ettikten sonra yerine Mösyo [Arthur] Balfour [1848-1930] geçmiş idi. 1904 [1905] senesinde Mösyo Balfour, Avâm Kamarası’nın adem-i itimadıyla mevki-i iktidardan düştü. Ve yerine Liberal Fırkası reisi Sir [Henry] Campbell-Bannerman [1836-1908] geldi. Müşârunileyh, hükümette husûle gelen bu tebeddülü[n], milletin arzusu dahilinde olup olmadığını anlamak için Avâm Kamarası’nı fesh eyledi ve millet de liberallere ekseriyetini verdi; daha doğrusu Campbell-Bannerman milleti hakem tayin eyledi ve eğer ekseriyeti ihrâz eylememiş olsaydı bittabi mevki-i iktidarda kalamayacak idi. Müteveffa Campbell-Bannerman’ın halefi [Herbert Henry] Asquith [1852-1928] de Lordlar Kamarası’yla hükümet arasında husûle gelen ihtilâfı halleylemek için Avam Kamarası’nı üç senede iki defa fesh eyledi.

Bâlâda serd olunan izahât tamamıyla hakk-ı feshin birtakım kuyûd ve şurût altında olması lazım gelmeyeceğini vâzihân gösteriyor. Demek ki otuz beşinci maddemizi bu kadar kayıt [ve] şart altına koymak kavânîn-i esasiye ve parlamenter usûlüne muhaliftir.

Gelelim bizde kabul ve icad edilen usûle:

Bâlâda serd eylediğimiz otuz beşinci madde “mükerreren ve katiyyen red” meselesini ileriye sürüyor. Bu maddenin müzakeresi esnasında “mükerreren ve katiyyen” yerine “bir ikinci defa” denilmek istenilmiş iken Meclis-i Mebusân tarafından kabul edilmeyişi ve “mükerreren ve katiyyen”nin ibka edilişi ne lüzuma mebni idi; burasını maatteessüfiyice anlayamadım. Acaba lüzumunda bu tabiri arzuya göre tefsir ile tarafeynin ısrarını uzun bir müddete inhisar ettirmek için midir? Eğer böyle olmasaydı “bir ikinci defa” tabiri kullanılır idi. Hatta bu tabir kabul edilmiş olsaydı bile nefüs’l-emre mutabık olabilir miydi? Fikrimizce hayır! Zira bâlâda parlamento ile hükümet arasında tevâzün lazım olduğunu söylemiştik. Bu “mükerreren ve katiyyen red”, matlûb olan tevâzünü fikrimizce ihlâl eyler. Eğer vükela katiyyen ısrar eyleyip de Meclis-i Mebusân vükelanın fikrini evvelce reddeyledikten sonra vukû bulan ısrar üzerine, Lynch meselesinde olduğu gibi, kabul eyleyecek olur ise hakimiyet-i milliyeye esasiyle parlamentonun istiklâline halel gelir ki bu, bâlâda söylediğimiz vechile her iki uzuv arasındaki tevâzünü rahnedâr eyleyeceği gibi her iki uzuvda bulunması

lazım gelen istiklâli dahi mahv eyler. İrade-i milliye âni bir surette zâhir olabilmelidir. Eğer fırak-ı siyasiye iyi bir nizam ve intizam altında bulunacak olur ise âni olan irade-i milliye kolaylıkla ve tamamıyla tezahür eyleyebilir. Meclis-i Mebusân vükelanın ısrarı üzerine evvelce vermiş olduğu bir kararı cerh edecek diğer bir karar itâ eylediğinde hükümetin nüfuzu altında bulunduğunu gösterir ki bu da parlamenter esasına muhaliftir. Mahkeme-i Temyiz bile vermiş olduğu kararı hiçbir zaman nakz eyleyemez, tashih-i karar istidâsının kabul olunabilmesi için birtakım esbâb-ı kanuniye ve sübûtiyeye ihtiyaç messeder ise de parlamento için bu gibi ahvâlde bilmem kâfi surette esbâb-ı kanuniye ve sübûtiye ibraz olunabilir mi?

Eğer vükela Meclis-i Mebusân'ın ısrarı üzerine kendi re'y ve fikrinden nükûl eyleyecek olur ise o vakit de yine parlamenter usûlü bundan müteessir olur. Zira bir hükümet mevki-i iktidarda kaldığı zaman kendi programını Meclis-i Mebusân'da okur ve itimat kazandığı halde [Meclis-i] Mebusân ile [Heyet-i] Vükela arasında yani hükümetle parlamento arasında bir zımnî mukavele imzalanmış olur. Hükümet bu programı dahilinde ve o program da ihtiyacâta kâfi geldiği ve mebusânın re'yelerine muvafık kaldığı halde hükümet mevki-i iktidarda kalarak ıslahât-ı lazımevi icra eyleyecek demektir. Hükümet bu programını ve re'yini müdafaa eyler. Meclis-i Mebusân hükümetin program ve nokta-i nazarını kabul eylemediği takdirde hükümet, mebusânın fikir ve re'yini kabul eyleyecek olur ise o vakit hükümette bulunması lazım gelen istiklâl ortadan kalkar ve hükümet parlamentonun evâmirinin icra memuru haline girer ki bu da arada mevcut bulunması lâzım olan tevâzüne îrâs-ı halel eyler.

Otuz beşinci madde, vükela ile mebusân kazârâ hukuk-ı esasiye prensiplerini muhafaza ettikleri yani tevâzün ile istiklâli kanundan daha iyi düşünerek sakladıkları takdirde bir ikinci heyet-i vükela ile yine mebusândan madde-i mezkurenin gözetmediği prensiplerin muhafazasını bekliyor ve o prensibe riayet eylediğini dahi mebusândan esbâb-ı mûcibe dermeyânıyla talep eyliyor. Halbuki esasta re'y evet veya hayırdır. Evet veya hayır diyebilmek için esbâb-ı mûcibe dermeyân etmek doğru değildir. Zira bir mebus hiçbir zamanda niçin evet veya niçin hayır dediğini izah etmeye mecbur değildir; re'y, vicdanî olduğundan bir hareket-i vicdaniye için esbâb-ı mûcibe dermeyân olunabilir mi?

Eğer müzâkerâtın hitâmında verilen takrirler otuz beşinci madde tarafından esbâb-ı mûcibe gibi telakki olunuyor ise ona bir diyeceğimiz yoktur. Fakat bu gibi takrirler de fikrimizce esbâb-ı mûcibe gibi addolunmamalıdır.

Bir de İngiltere’de olduğu gibi ayân ile mebusân veya vükela ile ayân arasında bizde de bir ihtilâf-ı ciddi vukûa geldiği zaman ne yapabileceğiz; hakimiyet-i milliye esası ister ki bu gibi ihtilaflar da milletin muhakemesine tevdi edilsin. Halbuki bizim otuz beşinci maddemiz ancak vükela ile mebusânın arasında tahaddüs edecek ihtilaftan bahseyliyor ve Meclis-i Mebusân da ancak bu ihtilaf üzerine fesh olunabilecektir. Demek ki kanunda “Meclis-i Mebusân ile vükela arasında”ki kaydını büsbütün aradan kaldırmak lâzımdır.

İşte Kanun-ı Esasimizin otuz beşinci maddesini hukuk-ı esasiye prensiplerine göre tenkit eyledik. Kanun-ı Esasimizin muhtâc-ı tadil olan mevâdd-ı sâiresi henüz Meclis-i Ayân’da müzakere edilmekte iken gerek ayân, gerek mebusân-ı kirâm hazerâtından reca eyleriz ki tadil edilecek olan mevâdd-ı kanuniyeye iyice hasr-ı nazar-ı dikkat eylesinler ve nevâkısı hâvî olacak ve hukuk-ı esasiye prensiplerine mugayir görünecek mevâddı berât-ı hürriyetimiz olan bir kanuna idhal etmesinler. Zira kanun, hele bir Kanun-ı Esasî her sene tağyîr veya tadile gelmez. Kanun kimsenin leh ve aleyhinde olmayarak bir milletin istikbâli için kuvve-i teyidiye-i umûmiyeye ibtinâen vaz olunan kavâid-i ictimâiyedir ve irade-i umûmiye-i milliyenin tasrihi gibi telakki olunur. Onun için irade-i umûmiye-i milliye olmak üzere neşr ve ilan olunacak kavânîn, daima herhangi madde ve herhangi mesele için olursa olsun, o madde veya meselenin bütün evsâfını câmi ve ağyârını mâni olmalıdır.